

Oceny i omówienia

GEORGES CASTELLAN: *Itinéraires allemands*. Presses Universitaires de France. Paris 1980, 391 ss.

Autorem tomu *Itinéraires allemands* jest znany niemcoznawca francuski, historyk Europy środkowo-wschodniej i południowo-wschodniej — prof. Georges Castellan. W czasie II wojny światowej przebywał w Niemczech jako robotnik przymusowy i fakt ten zdecydował o ukierunkowaniu jego zainteresowań naukowych. Przerwane przez wojnę studia historii kontynuował po jej zakończeniu, uzyskując w 1945 r. tytuł magistra. Pracował następnie jako nauczyciel w liceach regionu paryskiego przygotowując jednocześnie rozprawę doktorską na temat *Tajna remilitaryzacja Rzeszy, 1930 - 1935*, którą obronił na Sorbonie w 1952 r. W latach 1956 - 1969 był wykładowcą, później profesorem uniwersytetu w Poitiers, następnie profesorem *Université de Paris VIII*, a od 1979 r. *Université de Paris III (Sorbonne Nouvelle)*, wykładając tam historię Polski oraz dzieje Bałkanów. Przedmiotem jego badań od lat 15 pozostaje historia Europy wschodniej, południowo-wschodniej i środkowej, której problemom poświęcił wiele publikacji; z tego też względu wybrany został wiceprzewodniczącym Międzynarodowego Towarzystwa Badań nad Europą Południowo-Wschodnią, organizacji podległej UNESCO. Jest honorowym przewodniczącym Francuskiego Towarzystwa Historii Współczesnej, członkiem-korespondentem Bułgarskiej Akademii Nauk, doktorem *honoris causa* Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1971 r.) oraz Uniwersytetu Humboldta w Berlinie (1973 r.). Swą postawę wobec zagadnień niemieckich G. Castellan manifestuje poprzez aktywną działalność publicystyczną i społeczną: od 1959 r. jest członkiem prezydium Towarzystwa *Echanges Franco-Allemands*, które w 1970 r. zmieniło nazwę na Towarzystwo *France-R.D.A.* (Francja — NRD) i którego przewodniczącym (*Président-délégué*) jest od r. 1980. W latach pięćdziesiątych G. Castellan był członkiem władz *Association pour la Reconnaissance de la ligne Oder-Neisse*, a od 1966 r. członkiem prezydium Towarzystwa „Francja — Polska”.

Omawiany tu tom jest zbiorem różnych pomniejszych prac G. Castellana: artykułów, referatów, szkiców poświęconych ogólnie problematyce Europy środkowo-wschodniej, w tym przede wszystkim zagadnieniom niemieckim, napisanych w latach 1949 - 1979 (Castellan jest autorem 12 obszernych publikacji dotyczących spraw Niemiec, Bałkanów, stosunków francusko-niemieckich oraz zagadnień polskich). Podzielony on został na dwie części, z których prace o tematyce historycznej wypełniają część pierwszą, zaś studia nad problematyką współczesną — część drugą.

Część pierwsza zawiera 16 prac koncentrujących się na różnych zagadnieniach historii Niemiec od końca I wojny światowej do zakończenia II wojny światowej i klęski hitlerizmu. Dużo miejsca zajęły tu problemy Republiki Weimarskiej, lecz przede wszystkim są to studia poświęcone problematyce hitlerizmu, jego aspektów politycznych, społecznych, ekonomicznych i militarnych. Część tę otwiera tekst przemówienia G. Castellana na uroczystości wręczenia mu dyplomu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Humboldta w Berlinie z r. 1973, w którym wskazuje na rodzód swych zainteresowań naukowych i publicystycznych, a także na obszar, którego one dotyczą, a więc: Niemcy historyczne, NRD, Europa południowo-wschodnia, Polska, historia tych terenów i ich współczesność. Następną pracą włączoną do

omawianego tomu jest charakterystyka sylwetki intelektualnej niemcoznawcy francuskiego E. Vermeila, zmarłego w 1964 r. Analizę historyczno-polityczną wydarzeń rewolucji listopadowej w Niemczech zawiera komunikat wygłoszony przez G. Castellana na międzynarodowym kolokwium naukowym *Listopad 1918 r.* w Reims w listopadzie 1968 r. Następną pracą zamieszczoną w tomie jest obszerna recenzja książki G. Badia pt. *Rosa Luxemburg, journaliste, polémiste, révolutionnaire* (Paryż 1975) analizująca ideowo-polityczne aspekty działalności znanej rewolucjonistki. Studium rozwoju ekonomiczno-społecznego Republiki Weimarskiej w l. 1924-1929 zawiera referat G. Castellana wygłoszony na sympozjum naukowym w Bochum w 1973 r. — jego tekst to kolejna praca zamieszczona w omawianym wydawnictwie; zwraca ona uwagę swymi walorami naukowymi, obszerną bazą materiałową oraz precyzyjnym ujęciem głównych elementów sytuacji ekonomiczno-społecznej Niemiec weimarskich. Analogiczne wartości prezentuje następny artykuł pt. *Tajna remilitaryzacja Niemiec w latach międzywojennych*, będący wersją referatu wygłoszonego na kolokwium na temat stosunków francusko-niemieckich w l. 1933-1939 (październik 1975 r.). Jest to studium oparte na dysertacji doktorskiej G. Castellana; jego wartość podnosi fakt wykorzystania zespołu dokumentów francuskiego MSZ, ukazujących istotę procesów dokonujących się w Niemczech na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych. Kolejna praca zamieszczona w omawianym tomie — to artykuł będący bezpośrednim nawiązaniem do poprzedniego, a poświęcony postawie Francji wobec remilitaryzacji Niemiec i odzyskania przez nie prawa do zbrojeń w 1932 r. Jest to drobiazgowa analiza polityki Francji w latach poprzedzających dojście Hitlera do władzy oparta na podobnych, jak poprzednie studium, materiałach archiwalnych. Ten sam nurt twórczości naukowej G. Castellana reprezentuje następny artykuł pt. *Von Schleicher, von Papen a dojście Hitlera do władzy*; wykorzystano tu również dokumenty francuskie, niemieckie, w tym korespondencję dyplomatów francuskich w Niemczech, a także materiały procesu norymberskiego. Problematykę społeczno-polityczną hitleryzmu reprezentuje w omawianym tomie kilka prac. Otwiera je obszerne studium omawiające społeczno-ideowe aspekty oporu niektórych grup społeczeństwa niemieckiego wobec hitleryzmu (lewica, Żydzi, kręgi kościelne) opublikowane przez G. Castellana po raz pierwszy w 1954 r. Kolejna praca pt. *Bilans społeczny III Rzeszy* podejmuje kwestię podziałów społecznych w Niemczech hitlerowskich ze wskazaniem na grupy czerpiące korzyści z panowania hitleryzmu oraz warstwy pokrzywdzone społecznie i ekonomicznie przez ten system. Dwie następne prace zamieszczone w omawianym tomie — to artykuły *Aspekt militarny Anschlussu (marzec 1938)* z 1954 r. oraz *Pogotowie w dn. 21 maja 1938 r.* omawiające szeroko wydarzenia poprzedzające wybuch II wojny światowej. Dwuczęściowe studium pt. *Polityka niemiecka Związku Radzieckiego w l. 1941-1945 według pamiętnikarzy anglosaskich* jest obszerną analizą wydarzeń okresu II wojny światowej dokonaną w konfrontacji z pamiętnikami Huilla, Churchilla, Byrnesa, Stettiniusa; autor omawia też szeroko sprawy polskie uwzględniając w odpowiednim wymiarze dokumentację polską.

Kolejna praca pt. *Serbołużycanie* jest zarysem historii i współczesności społeczeństwa serbołużyckiego (jest to tekst prelekcji radiowej G. Castellana z dnia 23 stycznia 1962 r.). Następne dwa artykuły zamykające część pierwszą tomu *Itinéraires allemands*, stanowią jakby pomost do części drugiej poświęconej głównie sprawom NRD; są to prace pt.: *Kilka aspektów polityki kulturalnej NRD* (referat wygłoszony w *Academie des Sciences Morales et Politiques* dnia 12 marca 1962 r.) oraz *Uwagi nad historiografią NRD* (pierwodruk w „Revue Historique”, X-XII 1962). W pierwszym z nich autor omawia politykę kulturalną NRD na tle historii

Niemiec i dziejów kultury niemieckiej oraz wskazuje zadania stojące przed germanistami badającymi problematykę NRD poza Niemcami. W drugim artykule Castellana „ukazuje aspekty pozytywne, lecz także negatywne historiografii NRD”, próbuje również uchwycić punkty zbieżne badań historycznych prowadzonych we Francji i w NRD.

Część druga omawianego wydawnictwa koncentruje się — jak wspomniano — na problematyce niemieckiej po II wojnie światowej, a zwłaszcza na sprawach Niemieckiej Republiki Demokratycznej, jej miejsca w świecie, kwestii jej uznania jako państwa suwerennego, normalizacji stosunków Francji z NRD. Otwiera ją, podobnie jak część pierwszą, wypowiedź Castellana na temat jego pracy jako naukowca i jako działacza społecznego, motywów zainteresowania się Niemcami oraz sprawą pojednania między Niemcami z obu państw i Francuzami, co jest głównym celem jego działalności społeczno-politycznej. W szerokim omówieniu książki Golo Manna pt. *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* Castellana skupił swoją uwagę na problematyce Prus w ujęciu Manna, uznając je za co najmniej dyskusyjne. W recenzji szeroko rozbudowany został wątek polsko-pruski, należący do najbardziej interesujących elementów wywodu Castellana (recenzja ta ukazała się w 1960 r. w piśmie „Cahiers Pologne-Allemagne”). Kolejną pozycją zamieszczoną w tomie *Itinéraires allemands* jest artykuł wstępny do pierwszego numeru pisma „Rencontres Franco-Allemandes” z czerwca 1961 r. poświęcony problematyce społecznej NRD; w tekście tym wyraził też swój sprzeciw wobec fałszowania obrazu tego państwa przez propagandę zachodnią. Dwie następne, specjalnie ciekawe dla czytelnika polskiego, prace tego tomu — to artykuły: *Śląsk — teza polska* oraz *Prusy Wschodnie — teza polska*; są to przygotowane dla Radia Francuskiego teksty audycji ze stycznia i lutego 1962 r. przedstawiające polski punkt widzenia na historię i współczesność tych ziem (inny autor zaprezentował zachodni niemieckie zapatrywania w tym względzie). G. Castellana przedstawił polską argumentację historyczną, etniczną, polityczną, co przy podkreślanej przezeń nieznanomości tych spraw we Francji czyni z jego wywodów cenny przyczynek do rozpowszechniania wiedzy o Polsce we Francji. Należy jedynie żałować, że w wydaniu książkowym prace te nie zostały zaopatrzone w wykaz źródeł polskich, w podstawowe dane bibliograficzne, to bowiem obniża ich walory poznawcze. Kolejnym studium, gruntownie ujmującym temat, jest referat pt. *Aspekty historyczne problemu berlińskiego* wygłoszony na kolokwium dotyczącym wymiany francusko-zachodni niemieckiej, zorganizowanym w Paryżu w listopadzie 1961 r. G. Castellana przedstawił ewolucję problemu berlińskiego od pierwszych decyzji konferencji sojuszniczych co do przyszłości Niemiec aż do powstania dwóch państw niemieckich w 1949 r. Następną pracą zamieszczoną w omawianym wydawnictwie, również bardzo interesującą dla czytelnika polskiego, jest podsumowanie wypowiedzi pisarzy: polskich — M. Jastruna i J. Dobraczyńskiego — oraz zachodni niemieckiego — H. W. Richtera („Cahiers Pologne-Allemagne” IV - V - VI, 1963), na temat stanu i perspektyw stosunków polsko-zachodni niemieckich. Castellana ocenia opinię Jastruna jako pesymistyczną, obciążoną reminiscencjami przeszłości, Dobraczyńskiego z kolei jako zbyt optymistyczną, przeceniającą rolę chrześcijaństwa w życiu Niemiec Zachodnich. Nie podziela on również optymizmu Richtera głoszącego hasła pojednania Polaków i Niemców. Należy podkreślić, że ta ocena Castellana jest skądinąd ciekawym przyczynkiem do kwestii francuskich opinii o stosunkach polsko-niemieckich. Kolejne prace tomu — to artykuły wstępne do szeregów numerów pisma „Rencontres Franco-Allemandes” wskazujące na potrzebę wypracowania we Francji właściwego stosunku do spraw niemieckich, poszukiwania pierwiastków humanistycznych w kul-

turze niemieckiej, dróg porozumienia między Francuzami i Niemcami z obu państw; artykuły te zawierają również krytykę niektórych aspektów polityki i ideologii RFN (prace te pochodzą z lat 1964-1966). Wszystkie pozostałe pozycje omawianego tomu dotyczą problematyki NRD. Referat pt. *Niemiecka Republika Demokratyczna*, wygłoszony na kolokwium Towarzystwa *Echanges Franco-Allemands* w październiku 1966 r., omawia wszechstronnie różnorodne zagadnienia NRD ujmując je w następujące zespoły tematyczne: NRD w świecie współczesnym, rola NRD w polityce międzynarodowej, NRD a problem niemiecki (kwestie terytorialne, problem berliński, sprawa zjednoczenia Niemiec). Trzy kolejne prace — to artykuły wstępne do „Rencontres Franco-Allemandes” z lat 1967 i 1970; wszystkie one dotyczą zagadnienia normalizacji stosunków Francji z NRD, a także sprawy uwzględniania problematyki NRD we francuskich programach szkolnych (sytuację w tej dziedzinie uznaje autor za „nienormalną i nie do zaakceptowania”). Podobną wymowę mają następujące trzy artykuły z lat 1970, 1971. W jednym z tych tekstów Castellan pisze m. in.:

„Nie faworyzujemy specjalnie NRD, celem naszym jest znalezienie rozwiązania problemu niemieckiego z korzyścią dla obu państw niemieckich, dla narodów europejskich i pokoju światowego”. [...] „Nieznanie faktu istnienia NRD jest nie tylko absurdalne, lecz także niebezpieczne, gdyż neguje się w ten sposób wyniki wojny i równowagę europejską”.

Artykuł *Problemy regulacji i kwestie do uregulowania* zawiera omówienie prawnych i politycznych podstaw uznania NRD przez Francję (jest to materiał przygotowany na posiedzenie Towarzystwa *Echanges Franco-Allemands* w grudniu 1970 r.). Kolejna praca włączona do omawianego tomu — to zarys powstania i rozwoju wspomnianego Towarzystwa, form jego działalności społeczno-informacyjnej, której celem jest ustanowienie właściwie pojętych stosunków Francji z obu państwami niemieckimi, przede wszystkim zaś z NRD. Należy zwrócić uwagę, że na IV kongresie Towarzystwa w Lille w kwietniu 1970 r. zmieniło ono nazwę na Towarzystwo Francja — NRD określającą jednoznacznie profil i zakres działań tej organizacji, przy czym — jak pisze G. Castellan w dalszej wypowiedzi — Towarzystwo to „wnosi do stosunków Francji z NRD przyjaźń i zrozumienie, które pozostają poza sferą działalności dyplomatycznej”. W wypowiedzi tej postuluje się uzyskanie pełniejszej informacji o NRD i jej szersze rozpowszechnianie we Francji, rozszerzenie wymiany kulturalnej, naukowej i innej między tymi państwami. Przedostatnia praca omawianego tomu — to tekst wystąpienia G. Castellana na VII kongresie Towarzystwa Francja — NRD w 1975 r., gdzie zajął on stanowisko wobec tezy o istnieniu Rzeszy w granicach 1937 r., lansowanej w RFN. Przytoczywszy argumentację prawną obalającą tę tezę (m. in. formalne uznanie granicy na Odrze i Nysie przez RFN), autor pisze:

„Życzyłbym sobie, aby w opinii publicznej Francji, a przede wszystkim w środowiskach odpowiedzialnych za jej politykę pojawiła się tendencja wymierzona przeciw powracaniu do stanu z 1937 r., do sytuacji Niemiec hitlerowskich, a więc przeciw sugestiom dla wszystkich szokującym, nierealnym i niebezpiecznym dla pokoju europejskiego”.

Tom *Itinéraires allemands* zamyka zestawienie dwóch ocen sytuacji NRD: posłowania do pierwszego wydania książki G. Castellana pt. *La République Démocratique Allemande* z 1961 r. oraz posłowania do szóstego wydania tej książki z 1979 r. Taki zabieg daje w efekcie bardzo wymowne porównanie pozycji NRD w świecie, jej roli politycznej, ekonomicznej, kulturalnej, zmian, jakie dokonały się w tych dziedzinach w ciągu prawie dwudziestu lat.

Zbiór studiów *Itinéraires allemands* G. Castellana jest publikacją interesująca nie tylko dla czytelników francuskich czy niemieckich. Uznać należy, że powinien on zwrócić uwagę także polskich kręgów naukowych i społeczno-politycznych.

Uzasadnienia tego są różnorodne i wielostronne. Po pierwsze, wszystkie materiały zamieszczone w zbiorze dotyczą zagadnień zawsze dla Polski aktualnych i ważnych — historycznych i współczesnych problemów niemieckich. Po drugie, zebrane w tomie prace są przykładem niektórych francuskich ocen spraw niemieckich, dodajmy od razu — ocen bardzo zbliżonych do polskich opinii w tym względzie. Wiele miejsca w tej publikacji zajmują problemy NRD, do których autor odnosi się z życzliwością, sympatią, z zaangażowaniem działając na rzecz zbliżenia i normalizacji stosunków między Francją a NRD. Jest to — co trzeba podkreślić — postawa dość nietypowa dla naukowca i publicysty zachodniego. Jej motywów szukać należy w fakcie, iż Castellana należy do tych intelektualistów i polityków francuskich, którzy — niezależnie od przekonań politycznych — upatrują w NRD naturalnego niejako sprzymierzeńca wobec wzrostu pozycji i znaczenia RFN. Nie są to we Francji postawy odosobnione, o czym świadczy aktywność Towarzystwa Francja-NRD, której czołowym działaczem jest G. Castellana. I ten aspekt jego działalności społecznej i twórczości naukowej nie powinien być obojętny dla czytelnika polskiego zapatrującego się podobnie na sprawy obu państw niemieckich. Po trzecie wreszcie, w tomie *Itinéraires allemands* omawia się również problemy polskie w szerokim powiązaniu z zagadnieniami niemieckimi; przypomnijmy, że autor jest znawcą i wykładowcą uniwersyteckim historii Polski. W szeregu prac prezentuje on polski punkt widzenia na niektóre aspekty stosunków polsko-niemieckich, utożsamiając się z nim i broniąc polskich racji wobec argumentów niemieckich. Za ten charakter jego prac naukowych i działalności publicystycznej należy się autorowi ze strony polskiej szczególne uznanie i szacunek.

Tadeusz Seweryn Wróblewski

Modernisierung und nationale Gesellschaft im ausgehenden 18. und im 19. Jahrhundert. Referate einer deutsch-polnischen Historikerkonferenz. Hrsgeg. von Werner Conze, Gottfried Schramm, Klaus Zernack, Berlin 1979, 279 ss.

Omawiana tu książka, zawierająca plon konferencji polskich i zachodniemieckich historyków odbytej we Freiburgu w dniach 11-14 kwietnia 1978 r., zasługuje na baczną uwagę zarówno z poznawczego, jak i politycznego punktu widzenia. Z jednej strony — merytorycznej — podnosi interesujący, a zarazem kontrowersyjny problem narodzin nowoczesnego narodu u schyłku XVIII i w XIX w., z drugiej zaś — jest wyrazem dialogu polskiego i zachodniemieckiego środowiska historyków, zapoczątkowanego pracami Komisji UNESCO do Spraw Rewizji Podręczników Szkolnych.

Książka zawiera 14 referatów, w tym osiem polskich historyków, które podejmuje trzy podstawowe kompleksy problemowe. Dotyczą one:

— metodologicznych pytań o miejsce i wartość teorii społecznych dla nauk historycznych,

— zagadnienia najważniejszych czynników i bodźców kształtowania się narodu w historii Polski i Niemiec,